

ویژگی‌های رجال کتاب اختیار

معرفة الرجال

سید حسین کنعانی

عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد

چکیده

تاریخ دریافت: ۱۳۸۸/۱۱/۲۹ - تاریخ پذیرش: ۱۳۸۹/۳/۸

علم رجال یکی از دانش‌های اساسی در بهره‌گیری از احادیث معصومین است. هم‌اکنون اختیار معرفة الرجال یکی از مهم‌ترین کتب رجال شیعه در میان اصول چهارگانه این علم است که به روش علمای متقدم توسط فردی خیره، متخصص و بصیر به حدیث و رجال نگارش یافته است. امتیازات فنی این کتاب، مانند: کاربرد دقیق اصطلاحات، معرفی مبسوط فرق شیعه، جایگاه معصومین در علم رجال، مباحث رجال بسیار مهم و دقیق چون «اصحاب اجماع» و غیره نشان می‌دهد که به‌رغم برخی نقدها، این کتاب جایگاه علمی مهمی در مباحث رجال دارد.

کلید واژه‌ها: حدیث، رجال، اختیار معرفة الرجال، ابوعمر و کشی، محمد بن عمر بن عبدالعزیز.

است. کنیه‌اش ابوعمر و لقبش کَشی^۳ و از وجوه اعیان و ثقات علما و محدثین امامیه می‌باشد. بسیار جلیل‌القدر، حسن الاعتقاد و المذهب و از اصحاب و از

بوعمر و الکشی و هو ابن عمر
عدل جلیل ذوالرجال و الخبر^۱
مؤلف اصلی کتاب/اختیار معرفة
الرجال محمد بن عمر بن عبدالعزیز^۲

۳. کَشی منتسب به شهر کش، از شهرهای ماوراءالنهر در نزدیکی سمرقند می‌باشد که در قرن هشتم به شهر سبز تغییر نام یافت. بنگرید به: علی اکبر، دهخدا، لغتنامه.

۱. ملا علی، علیاری، بهجة الأمال فی شرح زیلة المقال، ج ۷، ص ۵۳۶.
۲. محمد بن عمر کشی، اختیار معرفة الرجال، حدیث شماره ۲۳۵.

چاپ شد. کتاب ابوعمر و به‌ویژه از دو جهت زمانی و مکانی اهمیت دارد:

جایگاه زمانی کتاب کشی

از نظر زمان، کتاب کشی در مناسب‌ترین دوره تدوین شده است؛ زیرا مهم‌ترین آثار فنی حدیثی و رجالی قبل از کشی در عصر ائمه علیهم‌السلام به صورت دفاتر و دست‌نوشته‌های محدود در اختیار مشایخ حدیث قرار داشت. قرابت زمانی به ائمه علیهم‌السلام برای کشی امکانی فراهم کرد تا با استفاده از آثار پراکنده مشایخ خود، به تدوین کتاب جامع رجالی پردازد؛ چنان که وی با یک واسطه از رجالیان برجسته عصر ائمه علیهم‌السلام مانند ابن فضال روایت می‌کند. از نظر فنی این کوتاهی اسناد اهمیت بسیاری دارد.

جایگاه مکانی تدوین کتاب کشی

حدیث شیعه در سیر مکانی خود از مدینه به کوفه و بغداد و سپس به سوی شرق به قم و از آنجا به ماوراءالنهر راه یافت. کتاب کشی در پایان تحول مکانی حدیث شیعه از غرب جهان اسلام به شرق آن، حاصل رنج علمای شیعه در

شاگردان برجسته محمد بن مسعود عیاشی^۱ است. او در حوزه علمیه‌ای که عیاشی در منزلش در شهر سمرقند دایر کرده بود، به تحصیل علم مشغول شد، در همان‌جا به مرتبه استادی رسید و به تدریس رجال پرداخت و سرانجام در حدود سال ۳۴۰ (۹۵۱م) درگذشت.

اهمیت کتاب کشی

تقدم زمانی و غنای محتوای کتاب کشی، آن را در جایگاه والایی در علم رجال قرار داده است. به همین دلیل، شیخ طوسی به‌رغم نگارش دو کتاب رجالی، این کتاب را در نجف تدریس می‌کرد. رجال کشی از معتبرترین کتاب‌های رجالی شیعه بوده و تحقیقات علمی زیادی درباره آن انجام شده است. در مثل می‌توان به برپایی کنگره هزاره شیخ طوسی اشاره نمود که بدین مناسبت کتاب رجالی کشی با نظارت و مقدمه شیوا و فخیم استاد محمد واعظ‌زاده خراسانی و تصحیح و توضیحات مرحوم حسن مصطفوی در سال ۱۳۴۸ تجدید

۱. محمد بن حسن طوسی، رجال الطوسی، ص ۴۹۷؛ بنگرید به: نجاشی، اسماء المصنفین، ص ۳۷۲.

حوزه‌های مختلف در پایان راه ثبت کرده است و چون منابع رجالی قبل از کشی در حوزه‌های بغداد، کوفه، قم و مناطق دیگر بر اثر حوادث زمان از بین رفته است، کتاب کشی تنها کتاب جامع مباحث رجالی حوزه‌های مختلف شیعی است که در دسترس ما قرار دارد.

تاریخچه کتاب

در منابع و آثار رجالی دربارهٔ زمان تدوین کتاب کشی نکته‌ای خاص نیامده است، ولی با توجه به قرینه‌های تاریخی مانند وفات مهم‌ترین استادش، محمد بن مسعود عیاشی در سال ۳۲۰ق و واسطه مهم کتاب هارون بن موسی التلعکبری در سال ۳۸۵ق و جعفر بن قولویه در سال ۳۶۸ق می‌توان نتیجه گرفت که کتاب کشی در ربع اول قرن چهارم تألیف شده و اگر به تاریخ ۳۴۰ق به عنوان سال وفات کشی استناد کنیم، مطمئناً کتاب کشی قبل از سال ۳۴۰ق به طبقه بعدی منتقل شده است.

پس از دو واسطه یادشده کتاب ابوعمرو به طبقه مشایخ شیخ طوسی و نجاشی منتقل می‌گردد. کتاب رجال ابوعمرو در حدود سال‌های ۳۵۰ تا

۳۸۰ق، در حوزه بغداد و در میان مشایخ شیخ طوسی و نجاشی تداول داشته است. از وضعیت اسناد و طوقی که شیخ طوسی و نجاشی آورده‌اند معلوم می‌گردد کتاب مذکور توسط هیچ‌یک از این دو شاگرد کشی به صورت قرائت تدریس نشده است و آن‌ها تنها شیخ اجازه بوده‌اند و حتی در میان مشایخ، شیخ طوسی و نجاشی نیز این کتاب کشی را به صورت اجازه دریافت کرده‌اند، ولی در پی تحولات اجتماعی نیمهٔ قرن پنجم و عزیمت شیخ الطایفه به نجف اشرف، وی چهار سال قبل از وفاتش آن را در نجف تدریس کرد.^۱

سید ابن طاووس در فرج المهموم روش کار شیخ طوسی را در کتاب/اختیار معرفة الرجال کشی به نقل از خود شیخ این‌گونه بیان می‌کند:

«هذه الاخبار اختصرتها من كتاب الرجال لابى عمرو محمد بن عمر بن عبدالعزيز و اخترت ما فيها...»^۲

به نظر می‌رسد بیش از هر معنای دیگری، عبارت شیخ در خلاصه کردن و

۱. اختیار معرفة الرجال، ص ۱۷.

۲. همان، ص ۱۸.

کم شدن حجم کتاب کشی ظهور داشته باشد. شیوه خلاصه کردن کتب مبسوط و برعکس آن، تفصیل کتب مجمل، از شیوه‌های متداول علمای اسلامی در ادوار مختلف بوده است.

ویژگی‌های رجالی

ویژگی‌های رجالی و علمی موجود در کتاب کشی آن را به عنوان یکی از مهم‌ترین کتب رجالی مطرح کرده است. بخشی از ویژگی‌های آن بدین شرح است:

یادکرد فرق شیعه: کشی به صورت مفصل به بحث درباره فرق و منحرفین منسوب به شیعه پرداخته است. او نه تنها به معرفی رجال این فرق پرداخته، بلکه مسائل و مطالب اساسی این گروه‌ها را بدین شرح بیان می‌کند:

۱. در کتاب کشی عمده فرق شیعه که در حدیث نقش داشته‌اند مورد بحث قرار گرفته‌اند. فهرست این فرق عبارت‌اند از: غلات، واقفیه، فطحیه، تبریه، مرجئه،

زیدیه، ناووسیه، کیسانیه، علیاویه، طاهریه، عجلیه، عبدالله بن سبا و غیره.

۲. از جمله امتیازات علمی کتاب کشی این است که در فواصل مختلف، جمع‌بندی دقیقی را از رجال فرق، به‌خصوص غلات و جاعلان به صورت سلسله طبقات ارائه می‌دهد؛ مثلاً وقتی که به غلات دوران حضرت امام صادق علیه السلام می‌پردازد، در ضمن حدیثی غالیان و جاعلان طبقات قبل را با ذکر طبقه آن‌ها بیان می‌کند. در بیشتر طبقات چنین جمع‌بندی‌هایی در ضمن احادیث دیده می‌شود. این ویژگی کتاب کشی فواید فنی ارزنده‌ای را به بار می‌آورد؛ زیرا به محقق اجازه می‌دهد آغاز و رشد جریان انحراف را در شیعه به‌صورت پیوسته دریابد و در این مسیر دچار پراکندگی شناخت نگردد.

جمع‌بندی‌هایی را که درباره طبقات رجال جاعل و کذاب در کتاب کشی آمده، به صورت زیر می‌توان ارائه کرد:

شماره طبقه	عنوان طبقه	غلات و جاعلان متعلق به طبقه
طبقه اول	دوران رسول الله <small>صلی الله علیه و آله</small> و امام علی <small>علیه السلام</small>	مسلمیه، قوم زط، عبدالله بن سبا
طبقه دوم	دوران امام حسن و امام حسین <small>علیهما السلام</small>	مختار بن عبیده و افراد دیگر
طبقه سوم	دوران حضرت سجاد <small>علیه السلام</small>	بیان تبان، حارث شامی و...

طبقه چهارم	دوران حضرت باقر و صادق <small>علیهما السلام</small>	مغیره، ابوالخطاب، ابوالجارود، صائد، بزيع و حمزه، ابوهارون مكفوف، سري، بشار اشعري، مفضل بن عمر
طبقه پنجم	دوران موسی بن جعفر <small>علیهما السلام</small>	محمد بن بشير، هشام بن ابراهيم عباسی
طبقه ششم	دوران حضرت رضا و جواد <small>علیهما السلام</small>	محمد بن فرات، وهب بن وهب، عروة ابن يحيى الدهقان، احمد بن محمد سيارى و رجال واقفيه
طبقه هفتم	دوران امام حسن عسکری <small>علیه السلام</small> به بعد	علی بن حسکه، قاسم بن یقطين شعرانی، حسین بن علی خواتیمی

انه كان افطح الرس و قال بعضهم كان افطح الرأس و قال بعضهم كان افطح الرجلين و قال...».

از محورهای مهم دیگر در کتاب کشی ثبت و ارائه رفتارهای هر یک از ائمه علیهم السلام با فرق شیعه و افراد وابسته به آنهاست. براساس کتاب کشی موضع گیری های ائمه علیهم السلام برای مقابله با انحراف فرق، حول محورهای زیر است:

معرفی و نام بردن جااعلان^۲، اعلام طبقات جااعلان^۳، نسبت کذب و فسق و کفر دادن به عناصر جاعل و کذاب^۴، لعن جااعلان و منحرفان و سلب وکالت از

۲. اختیار معرفة الرجال، حدیث ۵۴۳.

۳. همان، حدیث ۵۴۴.

۴. همان، حدیث ۵۲۷ و ۱۶۱.

کشی در بررسی فرق شیعه به ارائه جمع بندی های ارزنده دیگری نیز در زمینه های مختلف مربوط به فرق پرداخته است:

۱. جمع بندی درباره عقاید رجال فرق، مانند آنچه که درباره محمد بن نصیر نمیری گفته است: «انه ادعی انه نبی رسول و ان علی بن محمد العسکری ارسله و کان یقول بالتناسخ والغلوفی ابی الحسن علیه السلام و یقول فیهِ بالربوبیة و یقول بإباحة المحارم و...»^۱.

۲. جمع بندی عقاید فرق، مانند آنچه ابو عمرو درباره فرقه فطحیه آورده است: «الفتحیة هم القائلون بإمامة عبد الله بن جعفر بن محمد و سموا بذلك: لانه قیل

۱. همان، حدیث ۱۰۰۰.

آن‌ها^۱ و بیان روش کار و ترفندهای
جاعلان.

جمع‌بندی‌ها و کلیات

چنان که یاد شد، از ویژگی‌های مهم
کتاب کشی وجود جمع‌بندی در
موضوعات مختلف علم رجال است. در
این زمینه چند نکته قابل طرح می‌باشد:

اجماع معرفی می‌کند، در حالی که قبل از
طرح هر یک از این جمع‌بندی‌ها، رجال
مذکور دارای عنوان مستقلاً هستند و
ذیل آن عنوان، احادیث بسیاری در رد یا
تأیید صلاحیت و بیان مسائل آن‌ها آمده
است و غالباً در مورد هیچ یک از
احادیث اظهار نظر مستقیم نشده است،
ولی دسته‌بندی آن‌ها در عنوان «اصحاب
اجماع» به این معنی است که ابوعمر و
وثاقت و صلاحیت علمی آن‌ها را تأیید
کرده است و بدین وسیله همه احادیثی را
که در رد یا خدشه‌دار کردن آن‌ها مطرح
شده است مردود می‌شمارد.

(ب) از جمله کاربردهای مهم
دسته‌بندی‌های کتاب کشی ایجاد فهم و
درک بهتر از مباحث رجالی است؛ زیرا
شیوه کتب رجالی اقتضا می‌کند که
مباحث ذیل عناوین رجال پراکنده شود.
این وضعیت تکوین یک دیدگاه جامع
را برای محقق دچار مشکل می‌کند،
ولی جمع‌بندی‌های کتاب ابوعمر و به
منزله خلاصه‌گیری و انسجام آن
پراکندگی‌هاست، به خصوص در
مواردی جریان صالح و منحرف را در
کنار هم جمع‌بندی کرده است. این
قرابت مطالب، نقش رویارویی آن‌ها را

الف) عمده این دسته‌بندی‌ها نظر
کارشناسی خود ابوعمر و کشی است که
در ضمن طبقات یا در پایان یک مجموعه
مباحث مشابه آن‌ها را مطرح می‌کند. در
این دسته‌بندی‌ها ابوعمر و خلاصه
نظراتش را درباره بسیاری از احادیث
بیان کرده است. به تعبیر دقیق‌تر، درباره
اغلب احادیث نظری ارائه نشده است؛ نه
احادیث ضعیف تضعیف شده‌اند و نه
احادیث صحیح مورد تأیید قرار گرفته‌اند،
ولی ابوعمر و نظر کارشناسی‌اش را
به صورت خلاصه در ضمن یا پایان
هر طبقه از طریق این جمع‌بندی‌ها ارائه
می‌کند؛ مثلاً در سه مورد، گروهی از
یاران صالح ائمه علیهم‌السلام را به عنوان اصحاب

۱. همان، حدیث ۵۰۹.

بهتر آشکار می‌کند و زمینه مباحث رجالی که به دلیل همین تقابل‌ها به وجود آمده‌اند بهتر درک می‌گردد؛ مثلاً ابوعمرو در حدیثی^۱ از طریق استادش حمدویه تعدادی از رجال واقفیه دوران حضرت رضاع‌الایله را بیان می‌کند و بلافاصله در شماره بعد به جمع‌بندی اصحاب صالح حضرت رضاع‌الایله تحت عنوان اصحاب اجماع^۲ می‌پردازد. در این دو قسمت، کشی رجال اصلی دو جریان عمده صالح و منحرف را در کنار هم مورد توجه قرار می‌دهد.

توجه به زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی

با بررسی شیوه کار کشی آشکار می‌شود. از دیدگاه وی مباحث رجالی را باید در بستر بروز و رشد آن‌ها در جامعه و با توجه به تمام عوامل مؤثر بر آن‌ها مورد بررسی قرار داد و نباید چون رجالیان بعدی آن را از بستر طبیعی‌اش تجرید کرد.

به عنوان نمونه، در کتاب کشی از

۱. همان، حدیث ۱۰۴۹.

۲. همان، حدیث ۱۰۵۰.

طبقه حضرت موسی بن جعفر^{علیه السلام} به بعد مسائلی با عنوان وجوهات شرعی، نمایندگی امام (وکیل) و کثرت اموال واصله از وجوهات شرعی، مطرح است که خود نشانه تحول مثبت جامعه تشیع می‌باشد، ولی در طبقات قبل از حضرت باقر^{علیه السلام} به دلیل فشارهای شدیدی که از سوی مخالفان بر شیعه تحمیل شده بود، چنین موضوعاتی اصلاً مطرح نیست، بلکه در این برهه، محدودیت‌ها، کمبودها و... از شاخصه‌های جامعه تشیع می‌باشد. تفاوت زمینه‌های اجتماعی میان دو دوره مذکور باعث تفاوت اساسی در مباحث رجالی مربوط به هر دوره شده است؛ زیرا در دوران قبل از حضرت باقر^{علیه السلام} به دلیل فشار سیاسی، اجتماعی شدید بر تشیع، رجال ضعیف حاضر به پیوستن به جامعه شیعه نبوده‌اند. به همین دلیل، جریان جعل که زاینده افراد ضعیف و منحرف است، در این دوره به ندرت دیده می‌شود، ولی در دوره بعد، به دلیل کاهش فشارها، رشد نسبی شیعه، ایجاد فرصت‌های اجتماعی، اقتصادی و جاذبه‌های دیگر، انگیزه‌های لازم برای ورود عناصر منفی و ضعیف به جریان ناب حدیث شیعه و بهره‌برداری از آن

فرصت‌ها، به وجود آمد و در پی تحولات مثبت جهان تشیع و ورود عناصر مخرب، بازتاب شدید آن را در حدیث شیعه و علم رجال می‌بینیم؛ زیرا غلات و جاعلان از چنین بستری برخاسته بودند و برای بهره‌گیری از فرصت‌های اجتماعی در میان شیعه به جعل و افترا و کذب می‌پرداختند. همچنین نقش وجوهات شرعی که در پی بهبود معیشت شیعیان، به سوی وکلای ائمه علیهم‌السلام سرازیر شده بود، در بروز واقفیه کاملاً پیداست. در این باره یونس بن عبدالرحمان می‌گوید: «مات ابوالحسن علیه‌السلام ولیس عنده من قوامه احد الا وعنده المال الكثير و كان سبب وقفهم وجحدهم موته و كان عند زياد القندی سبعون الف دينار»^۱.

ویژگی‌های فنی

از دیدگاه علم حدیث و رجال، کتاب رجال کشی بسیار ارزشمند و دارای نکات برجسته فنی و علمی است که آن را در زمره قوی‌ترین کتب حدیثی و

۱. همان، حدیث ۸۸۸.

رجالی قرار می‌دهد. بخشی از آن نکات بدین شرح است:

الف) در اسناد احادیث کتاب کشی ضوابط حدیثی و روش‌های متداول علم رجال به خوبی لحاظ شده‌اند و در مجموع، اسناد کتاب مذکور از استحکام فنی برخوردارند.

ب) ابوعمر و در تبیین شیوه دریافت حدیث از اصطلاحات فنی مربوط به آن، با دقت کافی استفاده کرده است.

ج) توالی اسناد مشابه در کتاب کشی مورد توجه بوده و برای رفع مشکل تکرار و حجیم شدن کتاب، از شیوه‌های فنی متداول در حدیث استفاده شده است.^۲

د) کاربرد دقیق اصطلاحات فنی حدیثی و رجالی از برجستگی‌های کتاب کشی است. این اصطلاحات به دو دسته تقسیم می‌شوند:

- یک دسته از اصطلاحاتی است که ابوعمر و کشی، در هنگام نقد و بررسی احادیث، به کار برده است. بررسی اجمالی مجموعه این اصطلاحات کاملاً

۲. همان، حدیث‌های ۶۲، ۶۳، ۶۶، ۳۰۹، ۳۱۰.

اثبات می‌کند که ابوعمر و دارای خبرگی و تخصص عالی در مباحث رجالی و حدیثی بوده است. چند نمونه از اصطلاحاتی که ابوعمر و به کار برده، از این قرار است:

«هذا غال؛ هذا الحدیث مزاد فیه و مغیر عن وجهه؛ اجمعت العصابة علی تصدیق هؤلاء؛ هذا غلط و وهم فی الحدیث؛ یروی المناکیر؛ الطیاره؛ اهل الارتفاع؛ تصحیح ما یصح؛ الغلاة؛ کان من اجلة اصحاب الحدیث؛ غال لاشیء؛ تدل روایت علی ارتفاع فی القول».

گروه دیگر، اصطلاحاتی است که ابوعمر و فراوان از مشایخ خود نقل می‌کند. بخش مهم این گروه از اصطلاحات به عیاشی، حمدویه و نصر ابن صباح اختصاص دارد. اصطلاحات به کار رفته از سوی مشایخ کشی مخصوصاً در زمینه تعیین صلاحیت رجال آنقدر دقیق و کارشناسانه است که به تنهایی از برجستگی‌های مهم کتاب کشی به‌شمار می‌رود. نمونه‌هایی از این اصطلاحات یاد می‌شود:

«خیر، ثقة، ثقة ثقة، ثقة خیر، عدول، کان صالحاً ثقة، ما سمعت فیه الا خیراً، لا بأس به، کان مأموناً علی الحدیث،

ضعیف، لاشیء فیه غال، متهم بالغلو و...».

جایگاه ائمه علیهم‌السلام

از ویژگی‌های برجسته کتاب کشی، تبیین نقش و جایگاه معصومین علیهم‌السلام در علم حدیث و فن رجال است. این کتاب به دلیل روش روایتی نقل مطلب، به‌طور مستند جایگاه معصومین علیهم‌السلام را نشان می‌دهد و این نکته از دو بعد اهمیت دارد:

الف) ابوعمر و در کتابش، ترجمه رجال را از دوره رسول الله صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم شروع کرده است. این نکته از آنرو اهمیت دارد که وی به‌طور مستند و علمی نشان می‌دهد جریان حدیث شیعه علاوه بر ارتباط کامل با ائمه علیهم‌السلام از رسول الله صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و اصحاب صالح او نیز سرچشمه می‌گیرد. این اتصال علمی بیش از پیش بر استحکام فنی حدیث شیعه می‌افزاید.

ب) بی‌گمان معصومین علیهم‌السلام در شکل‌گیری اصول و مبانی حدیث و فن رجال تأثیر اساسی داشته‌اند؛ یعنی علمای شیعه، مبانی و قواعد علمی حدیث را از ائمه علیهم‌السلام دریافت کرده و در گذر زمان آن را تکمیل نموده‌اند.

از منظر دیگر، معصومین علیهم السلام خود شاخصه‌های طبقات رجال و حدیث شیعه هستند و رهنمودهای آنان در این باره، دلیل اصلی اتخاذ روش طبقاتی توسط علمای شیعه در رجال و حدیث است.^۱

بدین لحاظ کتاب کشی بیانگر جایگاه مهم ائمه علیهم السلام در بیان اصول و قواعد کلی و جزئی در زمینه‌های مختلف علم حدیث و رجال است.

ضبط و ارائه نام کتب رجالیان
متقدم، به خصوص کتب متداول در منطقه ماوراءالنهر از ویژگی‌های دیگر این کتاب است. علاوه بر آن، کشی از محتوای تعدادی از آن‌ها استفاده کرده است؛ مانند: کتاب فضل بن شاذان، رساله علی بن مهزیار، کتاب جامع و کتاب الدور.

یکی دیگر از ویژگی‌های قابل توجه کتاب کشی، موارد بسیاری از مکاتبات شیعیان با ائمه علیهم السلام و برعکس می‌باشد. این نامه‌ها بیشتر در نیمه دوم و به خصوص اواخر کتاب درج شده‌اند.

۱. همان، حدیث ۴۹۴، ۳۷۳.

افزایش حجم مکاتبات، نشانگر گسترش جهان شیعه از اوایل قرن دوم به بعد، به خصوص در اواخر دوره حضور ائمه علیهم السلام است. بر این اساس، علما و رهبران جوامع شیعی در اقصی نقاط جهان اسلام برای حفظ ارتباط معنوی و علمی و دریافت پاسخ مشکلات از ائمه علیهم السلام، از روش مکاتبه بهره می‌گرفتند.

مشکلات موجود در کتاب رجال کشی

کتاب رجال ابوعمر، به‌رغم برخورداری از ویژگی‌های مثبت رجالی، دارای ضعف‌ها و مشکلات فنی است، بررسی این اشکالات و ریشه‌یابی آن‌ها برای بهره‌گیری و شناخت دقیق‌تر کتاب اهمیت دارد:

مرسلات

وجود تعداد قابل توجهی از احادیث مرسل در کتاب کشی، به‌خصوص در نیمه اول کتاب از مشکلات آن به‌شمار می‌رود. سند این احادیث مرسل گاهی با دو یا سه یا چهار واسطه به رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم می‌رسد و گاه بدون سند، حدیثی از دوران صدر اسلام نقل می‌گردد. همچنین بخشی از مرسلات

دیگر کتاب کشی احادیثی هستند که راوی اول سند آنها «راوی از معصوم علیه السلام» حذف شده یا از وسط سند دچار انقطاع شده است.

بررسی احادیث مرسل در کتاب کشی نشان می‌دهد که بیشترین آنها درباره وقایع صدر اسلام است. وقایعی که ابوعمرو آنها را به صورت حدیث مرسل در کتابش درج کرده است، از مسلمات تاریخ اسلام به‌شمار می‌رود و اعتبار آنها، ارتباطی به سند آن احادیث در کتاب کشی ندارد. بنابراین اسناد مرسل برای انطباق با سیره کتاب تلقی می‌شود، نه برای اتصال و اعتبار آنها.

درباره نوع دیگر مرسلات کتاب کشی که راوی اول آن ارسال شده است باید گفت که این اشکال، همچنان که در کتب دیگر حدیثی مشاهده می‌شود، به دلیل شرایط تقیه در حدیث شیعه بروز کرده است. براساس قواعد حدیثی، اعتبار این احادیث بستگی مستقیم به راویان بعدی دارد. اگر در طبقات بعدی محدثان مورد اعتماد و متخصصی چون ابن ابی عمیر حضور داشته باشند، این گونه مرسلات ملحق به صحاح می‌گردند. در هر حال بسیاری از احادیث مرسل

در کتاب کشی، دارای توضیح فنی هستند و نمی‌توان آنها را به عنوان حدیث ضعیف در نظر گرفت و می‌توان به محتوای آنها اعتماد کرد. بخش دیگر احادیث مرسل که از نظر فنی نیز دارای توضیح نیستند و در شمار احادیث ضعیف قرار می‌گیرند، محتوای آنها دارای فوائد فنی است که در بخش احادیث ضعیف بیشتر بررسی می‌شوند.

احادیث ضعیف

وجود احادیث ضعیف از ایرادات مهمی است که بر کتاب کشی وارد شده است. مبنای اشکال این است که نباید در یک کتاب معتبر حدیثی به این مقدار، حدیث ضعیف وجود داشته باشد؛ زیرا اعتبار کتاب، ارتباط مستقیمی با کمیت احادیث ضعیف دارد.

بی‌گمان کمیت احادیث ضعیف میزان فنی برای اعتبار کتاب به شمار می‌رود. اگر وجود احادیث ضعیف از روی ضعف تخصص مؤلف باشد، نشانه بی‌اعتباری کتاب خواهد بود، اما چنانچه استفاده از احادیث ضعیف، همان‌گونه که در کتاب کشی است، از روی خبرگی و براساس فواید فنی آن احادیث باشد،

نه تنها نکته منفی به شمار نمی‌رود، بلکه باید آن را بر وسعت آگاهی و تخصص مؤلف حمل کرد. بررسی احادیث ضعیف در کتاب کشی نشان می‌دهد که ابوعمر و با آگاهی از ضعف اسناد و محتوا با قصد و هدف خاصی آن‌ها را در کتابش درج کرده است؛ مثلاً کشی پس از آوردن حدیثی در پایان متن آن چنین می‌گوید: «ابن مهران، الحسن و ابوه کلهم کذابون»^۱.

با این عبارت، سه تن از راویان آن به کذب متهم شدند و به‌طور کلی اعتبار سند از بین می‌رود، ولی کشی به‌رغم این‌که خود سند را مخدوش می‌کند، آن را در کتابش می‌آورد. در مورد نصر بن صباح یکی از مشایخ کشی نیز همین موضوع صدق می‌کند؛ زیرا کشی دو مرتبه در اسناد کتابش او را به غلو^۲ متهم می‌کند، ولی احادیث و مطالب فنی بسیاری را از طریق وی نقل می‌کند.

نقل آگاهانه احادیث ضعیف توسط کشی دقیقاً به دلیل نفع و فواید حدیثی و رجالی است که در آن‌گونه احادیث

وجود دارد. مرحوم کلباسی در کتابش به این موضوع چنین اشاره می‌کند: «انّ روایتی عن الضعفاء لا یضر فیہ بعد التأمّل فی ترجمته، فانه یظهر منها حرصه علی الاخذ ولو من الضعیف، لاشتماله علی نفع جداً و کثیر من الاکابر کانوا یروون عن الاضعف، مثل الحسن بن محبوب»^۳.

بخشی از فواید احادیث ضعیف کتاب کشی به این شرح است:

الف) در مواردی ابوعمر و از محتوای احادیث ضعیف برای شناخت و ترجمه راویان احادیث استفاده کرده است؛ زیرا احادیثی که دارای محتوای انحرافی و غلوآمیز هستند، قطعاً از سوی ائمه علیهم‌السلام صادر نشده‌اند؛ بلکه یکی از راویان ضعیف در سند، آن را جعل کرده است.

ب) تعداد قابل توجهی از احادیثی که دارای سند ضعیف هستند، محتوای آن‌ها صحیح و قابل اعتماد است. ابوعمر و در بیشتر موارد این نوع احادیث را در کنار احادیث صحیح آورده است، تا شاهد مطلب باشد. ابوعمر و به شیوه‌های مختلف، صحت متن این احادیث را

۱. اختیار معرفة الرجال، حدیث ۱۹۲.

۲. همان، احادیث ۴۲ - ۵۸۴.

۳. میرزا ابوالمهدی، کلباسی، سماء المقال، ص ۲۴.

نشان داده است.

- جمع‌بندی‌های کتاب کشی از این دیدگاه قابل توجه هستند که هرگاه متن احادیث ضعیف با محتوای این دسته‌بندی‌ها منطبق باشد، متن آن حدیث، به‌رغم ضعف سند، صحیح شمرده می‌شود.

در مواردی کشی احادیث ضعیف را در کنار احادیث صحیح قرار داده است، مانند احادیث ۲۵۱ و ۲۵۲ که دارای متنی یکسان هستند، در حالی که یکی از اسناد ضعیف و دیگری صحیح می‌باشد.

گاهی ابوعمر و سندی چندشاخه برای یک متن می‌آورد که برخی از شاخه‌ها صحیح و بعضی دیگر ضعیف‌اند. وی با این روش، اسناد متقارن را یکجا ذکر می‌کند، تا معلوم گردد هر سند ضعیف، متن آن ضعیف نیست.

ج) از جمله فواید برجسته احادیث ضعیف کتاب کشی در زمینه شناخت فرق شیعه به‌خصوص غلات است. کشی احادیثی را از طریق خود غلات و رجال فرق ذکر می‌کند، تا بدین وسیله شیوه کار

آن‌ها را نمایان سازد.

منابع

۱. بهبودی، محمدباقر، *معرفة الحدیث*، تهران، انتشارات علمی فرهنگی، ۱۴۰۳ق.
۲. تهرانی، آقابزرگ، *طبقات اعلام الشيعة*، مشهد، انتشارات دارالمرتضی، ۱۴۰۴ق.
۳. دهخدا، علی‌اکبر، *لغتنامه*، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۲ش.
۴. طوسی، محمد بن حسن، *الفهرست*، کربلا، بی‌تا.
۵. -----، *رجال الطوسی*، نجف، کتابخانه حیدریه، ۱۳۸۱ق.
۶. علیاری، ملاعلی، *بهجة الآمال فی شرح زیلة المقال*، قم، بنیاد فرهنگ اسلامی.
۷. کشی، محمد بن عمر، *اختیار معرفة الرجال*، مشهد، دانشگاه فردوسی، ۱۳۴۸ق.
۸. کلباسی، میرزا ابوالمهدی، *سماة المقال*، بی‌تا.
۹. لسترنج، جی، *جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت شرقی*، ترجمه محمد عرفان، چاپ دوم: تهران، انتشارات علمی فرهنگی، ۱۳۶۴ش.
۱۰. نجاشی، احمد بن عباس، *اسماء المصنفین*، چاپ اول: قم، مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۰۷ق.